

članak primljen: 27. maja 2016.
članak prihvaćen: 11. juna 2016.
originalan naučni rad
UDK 7.071.1
323.15(=163.42)(497.113)

Sandra Iršević

studentkinja doktorskih studija, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd
sandra.irsevic@gmail.com

Bunjevke kroz istoriju književnosti i umetnosti

Apstrakt: Istraživanje u ovom radu obuhvata položaj poznatih književnica, likovnih umetnica, humanitarki i profesorki koje su se izjašnjavale kao Bunjevke. Reč je o Mari Đorđević Malagurski, Kati Prčić, Ani Bešlić, Angeli Mačković, Jeleni Čović, Gabrijeli Diklić, Suzani Kujundžić Ostojić, Alisi Prčić Vukov i Veri Korponajić. Istraživanje ima za cilj da pokaže kako se kroz istoriju menjao položaj Bunjevaca i Bunjevki, a samim tim i njihov identitet kao i etnička pripadnost.

Ključne reči: Bunjevke, žene, književnice, vajarke, žene sa sela

Uvod

Književnice i umetnice malobrojne su i kod velikih naroda, a kamoli kod malih poput Bunjevaca. Kroz istoriju one su vodile dvostruku borbu za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava, kao prava na rad i maternji jezik. Subotički istoričar Mirko Grlica u svom radu „Položaj žena u austrougarskoj Subotici“¹ navodi da su muškarci vodili državu i poslove, a žene domaćinstvo i porodicu. On dalje opisuje prilike u srednjem veku ističući da se položaj žena menjao u odnosu na različite geografske pozicije ili društveni stalež. Žena je bila potčinjena dominantnoj kulturi srednjeg veka, pre svega crkvi, a do promena dolazi u 19. veku, kada dolazi i do razvoja građanskog društva. U tom periodu jasno su bile definisane podele rodničkih odnosa i delovanja muškaraca i žena. Žensko pitanje 19. veka nije stvorilo razlike među polovima, nego otvorilo problem rodne hijerarhije. Veliko i značajno razdoblje je od Drugog svetskog rata do 1950. godine, kada je došlo do istorijskog preokreta i velikih akcija opismenjivanja žena na selu. Ova se etapa okončava ukidanjem jedine političke ženske organizacije

¹ Mirko Grlica, „Nesavršeni muškarci? Nikako! Skice za studiju o položaju žene u austrougarskoj Subotici“, *Rukovet*, 7–8, 2009, 1–9.

– Antifašističkog fronta žena Jugoslavije. Poseban vid diskriminacije žena u Srbiji predstavljalo je uskraćivanje osnovnog građanskog i političkog prava – biračkog prava. Mada je ustavom bilo zagarantovano biračko pravo svakom državljaninu sa navršenom 21 godinom Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije, konstatovano je da će ovo biti rešeno Zakonom o ženskom pravu glasa, što se dogodilo tek 1945. godine.

U našem društvu još uvek su dominantni stereotipi i predrasude o ulozi žena i muškaraca u društvu, što je posledica patrijahalnog vaspitanja koje i dalje ima veliki uticaj na području Balkana. Koliko god su se žene borile kroz istoriju da ostvare svoja prava, među kojima je osnovno pravo na rad, obrazovanje i zdravstvenu zaštitu, pripadnice manjiskog naroda su bile u još lošijoj poziciji. Diskriminisane su bile po dvostrukoj osnovi, kao žene i pripadnice manjina. U posebno lošem položaju su bile Bunjevke, jer pojedini istoričari ne priznaju postojanje Bunjevaca kao posebnog naroda i nazivaju ih bačkim Hrvatima ili Bunjevcima-Hrvatima. Bunjevci i Bunjevke nemaju drugu državu do Srbije, poput drugih nacionalnih zajednica, te su i u ovom položaju podređeni u odnosu na druge manjinske zajednice. Bez obzira na to, Bunjevke su na severu Srbije ostavile trag svojim delovanjem posebno na polju umetnosti i humanitarnog rada. Prva akademska slikarka u Subotici bila je Jelena Čović, akademska vajarka Ana Bešlić, a žena delagat koja je 25. novembra 1918. godine učestvovala u stvaranju Kraljevine SHS, Mara Đorđević Malagurski.

Dr Zorica Mršević u svom radu „Ka feminističkoj jurisprudenciji“ ističe da su žene marginalizovanih grupa, gde spadaju i pripadnice manjina, višestruko pravno diskriminisane.² U svojoj knjizi *Multikulturalizam bez kulture* feministička teoretičarka An Filip (Anne Philips) ukazuje na nejednakost odnosa moći između većinske i manjinske zajednice, gde manjinske grupe dolaze u poziciju *under dog* u odnosu na većinu. Sastavni deo rodni analiza danas predstavljaju razmatranja faktora kao što su etnicitet, rasa, manjinske zajednice, pa čak i klasa. Milena Dragičević Šešić je u svom radu „Mizoginija u obrascima masovne kulture“ postavila tezu da je mizoginija sastavni deo kulture Balkana.³ Dragičević Šešić dalje objašnjava da se društveni stereotipi odnose uglavnom na nacionalnu pripadnost, pa i na ostale manjinske grupe. Danas, kada se govori o Bunjevka u uglavnom se misli na žene sa sela, a ne na moderne žene koje su obrazovane i bave se politikom, kulturom ili novinarstvom. Ovi stavovi, kao što je i Milena Dragičević Šešević elaborila u svome radu, potiču od masovnih medija koji na određeni način vide pripadnike i pripadnice manjinskih zajednica i tako ih stereotipno prikazuju.

²Videti:<http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/171-ka-feministicke-jurisprudencije>

³ Milena Dragičević Šešić, „Mizoginija u obrascima masovne kulture“, *Mapiranje u mizoginiji u Srbiji: diskursi i prakse*, Beograd, AZIN, 2002, 371–404.

Književnice i umetnice kod Bunjevaca

Iako im za to nije dato priznanje, Bunjevci su dali veliki doprinos razvoju umetnosti u Subotici, ali i na prostorima bivše Jugoslavije. Od književnica izdvajam Maru Đorđević Malagurski, Maricu Vujković i Katu Prčić, a od savremenica Gabrijelu Diklić, Anu Popov i Alisu Prčić. Književnice su uglavnom pisale o običajima i životu Bunjevaca, salašima i radu na selu. Slikarke Jelena Čović, Magda Mamužić, Angelina Mačković, kao i vajarka Ana Bešlić mogu se smatrati prvim pravim umetnicama kod Bunjevaca. Sa ovim se ne bi složili oni teoretičari i istoričari koji ne priznaju postojanje Bunjevaca kao posebnog naroda, već ih smatraju delom hrvatskog korpusa. Sama činjenica da se Jelena Čović na svojoj prvoj slici potpisala kao Bunjevac govori o njenom opredeljenju. Tada je umetnost pripadala muškarcima, a ne ženama. Iz feminističkog diskursa Jelena Čović i Ana Bešlić posebno su interesantne kao umetnice, jer ne samo da su za sobom ostavile legat velike umetničke i kulturne vrednosti, nego su i kao predstavnice manjinskog naroda pomerale 'granice'. Živele su 'neobičnim životom' za ono vreme, jer nisu odustajale od svojih ideja i snova, a nisu se priklonile ni Beogradu, Zagrebu ili Budimpešti, centrima koji su onda, ali i danas imali veliki uticaj na Suboticu.

Slična njima bila je i književnica Mara Đorđević Malagurski (1894–1971) čija dela nakon Drugog svetskog rata nisu ponovno štampana, najverovatnije zbog političkih ubeđenja. Književnica, etnografkinja, istaknuta kulturalna radnica u prvim decenijama 20. veka pripadala je malobrojnim, energičnim ženama koje vode aktivan život. Nije imala dece i u periodu između dva rata je bila veoma aktivna, dok se nakon Drugog svetskog rata povukla iz javnog života. Razlog je verovatno dekret koji je donet 1945. godine kada su svi Bunjevci i Šokci asimilovani u Hrvate.⁴ Bila je pobožna i nikada se nije odrekla navike da nedeljom ide u crkvu. Nakon Drugog svetskog rata familijama Đorđević i Malagurski se oduzimaju imanja i tada se Mara povukla iz javnog života zajedno sa svojim mužem Dragoslavom Đorđevićem. Živeli su skromno i Mara više nije objavila ni jednu knjigu. Na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu 1918. godine bila je jedna od pet žena delegata i jedna od članova bunjevačke delegacije koja se izjasnila za prisjedinjenje Vojvodine Kraljevini Srbiji. Svoje radove je počela da objavljuje u listu *Neven* 1912. godine. Mara je tada imala 18 godina i pisala pod pseudonimom *Nevenka*. Svoju prvu novelu *Grgo Dorancija* objavila je u Književnom severu 1925. godine. Napisala je i kraću predstavu *Bunjevački običaji u slikama, Materice, Badnje večer, Prelje, Rakijare, Polivači, Kraljice, Svatovi*, izdato u Subotici, 1927. godine. Predstava je izvedena nadansvečanogotvaranja Bunjevačke prosvetne matice u Subotici 1. januara 1927. godine. Preselila se u Beograd 1929. godine, gde je počela saradivati u listu *Misao*. Ovde je

⁴ Bunjevci su narod koji je u svojoj istoriji najviše bio izložen asimilaciji od većinskih vladajućih naroda sa kojima su živeli, a najveća asimilacija nad ovim narodom izvršena je od komunističkih vlasti 1945. godine kada su jednim dekretom pripojeni hrvatskom korpusu. Većitim svojatanjima, koja i danas postoje, Bunjevci su se odbranili zahvaljujući svom jeziku, kulturi i tradiciji, što su kroz vekove negovali i sačuvali, iako im je to mnogo puta bilo zabranjivano. U svom govoru koriste štokavsko-ikavsko narečje.

objavila pripovetku *Snaš – Vita Đanina*. Sa ovom realističkom prozom pobedila je na konkursu Cvijete Zuzorić. Njena prva knjiga *Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života*, objavljena je 1933. godine. Iste je godine dobila i nagradu za najbolje delo od Srpske akademije nauka i umetnosti. Tematika koju je obrađivala – seoski ambijent – s jednakim interesovanjem se čitala i u gradu i u selu. Sve što je napisala do 1941. godine, a bilo je u rukopisima, propalo je za vreme rata. Tako je nastao istorijski – psihološki roman *Ničiji*, istorijska pripovetka *Pajica kantorov*. Netragom je nestala i bogata etnografska građa o Bunjevcima. Istu tematiku obradila je u knjizi *Stara bunjevačka nošnja i vez* 1940. godine.

Bunjevka Bunjevcima, naslov je knjige koju je Đorđevićeva objavila 1941. godine. Posle oslobođenja saraduje u listu *Savremenik*. Učestvovala je u osnivanju Bunjevačke prosvetne matice 1927. godine i kao njena prva predsednica priređivala izložbe, pozorišne predstave i drugo. Njena književna i etnografska dela su bila posvećena bunjevačkim običajima i nošnjama. Pisala je jasno i precizno oslikavajući život Bunjevaca. Njene pripovetke su bile lako čitljive i čitaoce su uvodile u svet bunjevačkih običaja, kroz teške i tragične sudbine ženskih likova. Sudbina Vite Đanine, žene Bunjevke koja živi na salašu, trpi Vita, kojeg voli, nosi svoj 'krst na leđima' ne kriveći nikoga za zlu sudbinu, ne ostavlja nikoga ravnodušnim. Kroz njen život prikazani su svi bunjevački običaji. Za razliku od Vite Đanine koja je prikazana kao žena koja pati, lik Jelka Kujundžić u pripovetki *Ni mrtva u tuđini* govori o položaju Bunjevaca u Austro-Ugarskoj kada im nije bilo dozvoljeno da govore svojim maternjim jezikom. Jelka je za ono vreme prikazana kao moderna žena, nacionalno osveštena, koja se bori za prava svoga naroda. Ta borba za pravo govora na maternjem jeziku – bunjevačkom – i dan danas traje. Međutim, legat bunjevačkom narodu, ali i svima drugima koji vole književnost nisu samo pripovetke koje je pisala, nego i dela. Zahvaljući Mari Đorđević na kraljevom dvoru se nosila bunjevačka nošnja, tačnije kraljica Marija Karađorđević je dobila na poklon starodnevni bunjevački kostim i obukla ga je na Velikoj sveslovenskoj zabavi Kola srpskih sestara koja je bila priređena u Beogradu godine 1934. godine. Dela Mare Đorđević nakon rata nisu doživela ponovna štampanja, ali je Bunjevačka matica iz Subotice 2012. godine štampala *Vitu Đaninu i druge pripovetke iz bunjevačkog života*.

Književnica Bunjevka Marica Vujković (1900–1964) pisala je uglavnom o društvenim temama, sa akcentom na odnosima u porodici. Pišući o životu u bunjevačkim porodicama, bračnim odnosima i psihologiji žena, možemo reći da je bunjevačka književnost sa tog aspekta ženskog pisma bila veoma napredna, jer se tada Vujkovićeva bavila temama koje su i danas interesantne. Prvu knjigu, zbirku novela *Tereza se nije obratila*, objavila je 1931. godine, a drugi roman *Valjda je moralo bit...* izašao je 1935. godine. Roman govori o životu jedne bunjevačke patrijarhalne gradske porodice, kao i međunacionalnim odnosima u okviru jedne porodice, vremenski omeđano do 1918. godine. Ostalo je još nekoliko neobjavljeni rukopisa koji se čuvaju u Gradskoj biblioteci u Subotici, a nekoliko novela objavljeno je u listu Hrvatska riječ.

Veliki doprinos bunjevačkoj književnosti dala je i Kata Prčić–Tetkuš, rođena za vreme ugarske vladavine, a umrla u FNRJ. Reč je o književnici čiji rad nije dovoljno

istražen. Ono što se sa sigurnošću može tvrditi je da je bila Bunjevka jugoslovenski orijentisana, koja je zagovarala ilirstvo kod Bunjevaca. Najviše je saradivala sa Mijom Mandićem, tadašnjim učiteljem, urednikom i direktorom Gradskog muzeja i biblioteke i školskim nadzornikom u Subotici. Bila je naročito zapažena kad je zajedno sa Marom Đorđević-Malagurskom pripremila *Bunjevačko veče* na radio stanici u Beogradu 1940. godine u kojem je učestvovala kao pevačica. Pisala je pripovetke i priče pod pseudonimom Bunjevac. Dela koja je napisala Kata Prčić su: *Svadbena običaji kod subotičkih Bunjevaca* (*Književni sever*, Subotica, god. 1927, knj. III, sv. 3–4, str. 114–131), *Šandor Rajčić* (Subotička Danica ili kalendar bunjevačko-šokački za godinu 1927, str. 50), *Spomenica na proslavu četrstogodišnjice smrti cara Jova Nenada* (04. 09. 1927. godine Subotica), *Stari božićni običaji kod subotičkih Bunjevaca* (*Književni sever*, Subotica, god. 1930, knj. VI, sv. 7–10, str. 203–212), *Bunjevci i Šokci* (Subotica, 1940. godine, brošura), *Uspomena na domaće Prelo kod subotičkih Bunjevaca*.

Najpoznatija bunjevačka slikarka, koja je bila prva akademska slikarka u Subotici Jelena Čović (1879–1951) nije dovoljno istražena sa kulturnog stanovišta. Razlog je verovatno taj što je nakon 1945. godine bilo zabranjeno izjašnjavati se kao Bunjevac i u većini tekstova i knjiga koje se odnose na istoriju umetnosti u periodu od Drugog svetskog rata Bunjevci su predstavljeni kao Hrvati. Subotička istoričarka umetnosti, Olga Kovačev Ninkov pisala je o Jeleni Čović⁵ i upriličila izložbu u Subotici u njenu čast. Međutim, bez obzira na to, malo se zna o životu umetnice. Jelena Čović se je bila hrabra žena, koja je imala san da postane slikarka i sve je učinila da ga ostvari. Ona je primer žene koja je bila spremna da se otisne u tuđinu, kako bi učila slikarstvo, bez obzira na predrasude koje su tada vladale. Ostala je neshvaćena žena, verovatno zato što je bila ispred svoga vremena. Imala je hrabrosti da bude inovativna, da ne odustaje od umetnosti i želje za slikanjem. Nažalost, u prvoj polovini 20. veka Jelena drži časove slikanja, jer nije mogla da živi samo od prodaje slika. Zvanje akademske slikarke, vrhunske kopije i druga dela koja se danas nalaze po celoj Evropi u privatnim zbirkama kolekcionara nisu joj doneli dovoljno novca za egzistenciju. Postoji podatak da je izradila oko 50 kopija velikih majstora. Umetničko školovanje je započela u privatnoj školi slikara Gustava Brandla Kesegija u Šoponju 1900. godine.⁶ Nastavlja školovanje u Kraljevskoj ženskoj slikarskoj školi u Budimpešti kod profesora Deaka Ebra i Lasla Hegediša. Prva je akademska slikarka Subotice i prva Bunjevačka slikarka, a posle Drugog svetskog rata jedna od najboljih slikara Subotice uopšte. Živela je u siromašnoj porodici, kada se razmišljalo samo o udaji ženske dece, a ne o njihovom školovanju, a naročito ne za umetnicu. Prvu samostalnu izložbu je imala deset meseci od početka školovanja 6. jula 1901. godine u tadašnjem Hotelu Pešta u Subotici, koji je bio otvoren u sklopu pozorišta. Tadašnji gradonačelnik Lazo Mamužić je izglasao pomoć siromašnoj sugrađanki, kako bi nastavila školovanje. Jelena nakon toga odlazi u Budimpeštu, pa u Minhen na školovanje (1903–1905).

⁵ Olga Kovačev Ninkov, „Polazak pre 100 godina“, *Subotičke novine*, Subotica, 2000, 12.

⁶ http://www.kulturput.rs/?page_id=637&lang=sr

U intervjuu koji je dala za list *Hrvatska riječ*⁷ Olga Kovačev Ninkov je izjavila da je Jelena bila inovator u svemu. Između ostalog, uvela je praksu da se časovi slikanja održavaju u prirodi, na Paliću, što je bilo veoma neuobičajeno za vreme u koje je živela.⁸ Bila je skromna i veliki majstor svog zanata. Kolekcionar dr Jovan Milekić otkupio je neke njene slike i one su danas legat Gradskog muzeja Subotice. Tridesetih godina 20. veka Jelena je živela od svoje prosvetarske plate jer je predavala likovno u školama. Prvi svetski rat preživela je u Subotici, a na pragu Drugog svetskog rata oduzela joj se desna ruka. Naslikala je preko 2000 dela. Olga Kovačev Ninkov kontinuirano je izučavala životni put Jelene Čović i o njenom životu i radu pisala je u listu *Subotičke novine* feljton pod nazivom „Život i delo prve subotičke slikarke Jelene Čović (1879–1951)“. Uskoro se očekuje i štampanje knjige posvećene slikarki koja je nesebično delila svoje znanje i ostavila veliki legat svome gradu.

Učenica, Jelene Čović, ćerka poznatog subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića, Angela Mačković (1883–1966) je bila slikarka i vajarka. Imala je tešku sudbinu, poput svoje profesorke. Kao ćerka poznatog subotičkog arhitekta, Angela je mogla sebi da priušti da pohađa najbolje škole. Međutim, kada joj je otac bankrotirao nikada se nije oporavila od toga i pred kraj života je živela od socijalne pomoći. Počela je da studira u Minhenu kod profesora Hasa i Ekstera. Živela je isključivo od svoga rada, a stvarala je crteže i dela u ulju, akvarelu i pastelu. Izlagala je u Subotici sa Jelenom Čović i Martinom Džavić. Izlagala je između dva rata, a slikala je impresionističke portrete.

Svakako, najpoznatija Bunjevka, koja je dala i najveći doprinos na polju bunjevačke umetnosti bila je Ana Bešlić (1912–2008), prva akademska vajarka u Subotici. Bila je ponosna Bunjevka jugoslovenski orijentisana. Izrađivala je spomenike, kao i skulpture u složenim prirodnim i arhitektonskim prostorima. Svojom izložbom priređenom sa Đorđom Božanom otvara gradsku izložbenu salu u Subotici 1954. godine. Jedna je od osnivača vajarske grupe *Prostor 8* 1957. godine. Izlaže na brojnim izložbama skulpture. Godine 1983. poklanja legat od 20 svojih dela Gradskom muzeju u Subotici. Uručena joj je nagrada *dr Ferenc Bodgrovvari i Pro urbe* 1997. godine i tada je održana njena poslednja izložba *Belo, volim te belo*.

Zaključak

Poznata feministička teoretičarka i istoričarka umetnosti, Grizelda Polok (Grizelda Pollok) tvrdi da je umetnost dugo bila muški posao i da tek šezdesetih godina prošlog veka dolazi do konstituisanja statusa umetnica. Polokova dalje objašnjava da je uloga žena umetnica bila dominantna krajem 20. i početkom 21. veka. Umetnice u ranijem periodu nisu bile vidljive i zbog toga je neophodno da se ponovo podvrgnu tumačenju sa rodnog i kulturnog aspekta. Među ove umetnice spada i Jelena Čović koja je uspostavila 'likovnu kulturu' u Subotici. Feministička umetnost nastaje

⁷ <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/A6130/Mali-portreti--za-veliko-djelo/>

⁸ <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/A6130/Mali-portreti--za-veliko-djelo/>

pojavom i razvojem feminističkih pokreta. Danas, kada se načini retrospektiva, može se zaključiti da su Mara, Jelena, Kata i Ana bile feministkinje, a da toga nisu bile ni svesne.

Kada posmatramo bunjevačku književnost možemo da ocenimo da se ona danas nije mnogo promenila u odnosu na vreme kada su romane i pripovetke pisale Mara Đorđević, Marica Vujković i Kata Prčić. Savremenice, Gabrijela Diklić, Ana Popov i Alisa Prčić nastavile su tradiciju svojih predhodnica i kroz razne priče, romane, novele i pesme uglavnom pišu o životu na salašu i običajima. Savremena bunjevačka književnost je okrenuta ka prošlosti, a književnice pišu maternjim-bunjevačkim jezikom.

Kada danas govorimo o poznatim Bunjevka onda je uglavnom reč o ženama koje rade na očuvanju bunjevačkog govora.⁹ Veliki doprinos razvoju bunjevačke kulture od 1992. godine, kada su Bunjevci ponovo mogli da se izjasne kao poseban narod, manjinska zajednica, dale su Nevenka Bašić Palković, Suzana Kujundžić Ostojić i Kata Kuntić. U protekle 24 godine one su intezivno radile na očuvanju bunjevačkog govora, kulture, informisanja i obrazovanja. Danas je malo Bunjevki poput Vere Korponaić koja je urednica RTV i to u srpskoj redakciji. Raspadom Jugoslavije, manjinske zajednice su vidljive samo u medijima koji izveštavaju na njihovom jeziku, a neznatno u nacionalnim medijima. Priče o Bunjevka ili Mađaricama mogu da se vide samo ukoliko je reč o međunacionalnim incidentima između manjina i većina ili o običajima za verske praznike. Bunjevke se predstavljaju uglavnom u nošnjama, kao žene sa sela, a ne kao moderne i obrazovane žene.

I dalje se vodi borba za očuvanje bunjevačkog identiteta – većina umetnica i književnica koje su predstavljene u ovom radu se u naučnim tekstovima navode kao hrvatske umetnice, iako su one za života jasno iznosile svoje opredeljenje i bunjevačko poreklo.

Bunjevke through the History of Art and Literature

Abstract: This research includes well known women writers, visual artists, humanitarians, professors who declared themselves as a Bunjevke. It is about Mari Đorđević Malagurski, Kati Prčić, Ani Beslic, Angeli Mačković, Jeleni Covic, Gabrieli Diklić, Suzani Kujundzic Ostojic, Alisi Prčić, Ani Vukov and Veri Korponajić. The goal of this research is to show how the history changed position of a Bunjevci and Bunjevke, as well as their identity and ethnicity.

Keywords: Bunjevke, women, writer, sculptor, rural women

⁹ Treba ponovo da se standardizuje bunjevački jezik. Nacionalni savet Bunjevačke nacionalne manjine proteklih godina radi na standardizaciji bunjevačkog jezika, kako bi se ponovo vratilo u škole.